

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 4-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

SOHAGA YO'NALTIRILGAN O'QISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY ASOSLARI

Dadabayev Zafar Zakirovich,

Namangan Davlat Pedagogika Instituti Xorijiy toillar kafedrasi mudiri,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, katta o'qituvchi,

E-manzil: zucker_ru@mail.ru

Tel: +99893 4935885

ORCID:0009-0000-4729-442X

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'limda chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyati va zarurati yoritilgan. Unda oliy ta'limda talabalarning kasbiy va ilmiy faoliyati uchun o'qish va yozish kompetensiyalarini rivojlantirish muhimligi asoslab berilgan. O'qishning ilmiy va kasbiy axborotni tezkor egallash, zamonaviy ilmiy yangiliklardan xabardor bo'lish, hamda mustaqil ta'lim olishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, vizual axborotni qabul qilishning samaradorligi, yozma matnni qayta o'qish va o'qish tezligini mustaqil boshqarish imkoniyati kabi omillar o'qish kompetensiyasining afzalliklari sifatida ko'rsatilgan. Maqolada o'qish kompetensiyasining leksik, grammatik, talaffuz va boshqa nutq faoliyati kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni ham ochib berilgan. Natijada chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy mutaxassisning kasbiy rivojlanishi, raqobatbardoshligi va ilmiy axborotdan samarali foydalanishida muhim omil ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: chet tili, o'qish kompetensiyasi, o'qib tushunish, oliy ta'lim, kasbiy faoliyat, ilmiy axborot, yozma matn, tinglab tushunish, kommunikativ kompetensiya, mustaqil ta'lim.

SCIENTIFIC FOUNDATIONS FOR DEVELOPING FIELD-ORIENTED READING COMPETENCE

Abstract. This article highlights the importance and necessity of developing foreign language reading competence in higher education. It substantiates the significance of cultivating reading and writing skills for students' professional and academic activities. The article analyzes the role of reading in rapidly acquiring scientific and professional information, staying informed about modern scientific developments, and facilitating independent learning. Furthermore, it identifies advantages of reading competence such as the efficiency of processing visual information, the ability to re-read written text, and the capacity to independently control reading speed. The article also explores the role of reading competence in developing lexical, grammatical, and pronunciation skills, as well as other speech-related competencies. Ultimately, it establishes that developing foreign language reading competence is a crucial factor in the professional growth and competitiveness of modern specialists, as well as in the effective utilization of scientific information.

Keywords: foreign language, reading competence, reading comprehension, higher education, professional activity, scientific information, written text, listening comprehension, communicative competence, independent learning.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБЛАСТИ ЧТЕНИЯ ТЕКСТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются важность и необходимость формирования компетенции в чтении на иностранном языке в системе высшего образования. Обосновывается значимость развития навыков чтения и письма для профессиональной и учебной деятельности студентов. Анализируется роль чтения в оперативном получении научной и профессиональной информации, отслеживании современных научных достижений и обеспечении самостоятельного обучения. Кроме того, выделяются такие преимущества компетенции в чтении, как эффективность обработки визуальной информации, возможность повторного обращения к письменному тексту и способность самостоятельно регулировать скорость чтения. Также исследуется роль данной компетенции в развитии лексических, грамматических и произносительных навыков, а также других речевых компетенций. В заключение делается вывод о том, что формирование компетенции в чтении на иностранном языке является ключевым фактором профессионального роста и конкурентоспособности современных специалистов, а также эффективного использования научной информации.

Ключевые слова: иностранный язык, компетенция в чтении, понимание прочитанного, высшее образование, профессиональная деятельность, научная информация, письменный текст, понимание на слух, коммуникативная компетенция, самостоятельное обучение.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan sharoitda chet tillarini, ayniqsa, ingliz tilini o'rganish zamonaviy mutaxassisning muhim kompetensiyalaridan biriga aylanmoqda. Oliy ta'lim jarayonida talabalarning chet tilidagi axborotni mustaqil izlash, tushunish, tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, chet tilida o'qish kompetensiyasini shakllantirish ta'limning muhim vazifalaridan biridir.

Ilmiy, texnik va kasbiy axborotlarning katta qismi xorijiy tillarda, xususan, ingliz tilida e'lon qilinayotganligi talabalardan yozma manbalarni mustaqil o'qish va tushunishni talab etmoqda. Chet tilidagi ilmiy maqolalar, darsliklar, elektron resurslar

va boshqa autentik materiallardan foydalanish talabning nafaqat til kompetensiyasini, balki kasbiy bilim va ilmiy dunyoqarashini ham rivojlantiradi.

Mazkur maqolada oliy ta'limda chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyati, uning tinglab tushunish va boshqa nutq faoliyati turlari bilan bog'liqligi hamda o'qishning axborotni tez, qulay va samarali o'zlashtirishdagi afzalliklari yoritiladi. Shuningdek, chet tilida o'qish kompetensiyasini shakllantirishning zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi zamonaviy til ta'limining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta'lim jarayonida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatiga oid ilmiy, texnik va axborot manbalarini chet tilida mustaqil o'qib, tahlil qila olishi ularning professional kompetentligini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o'qish jarayonining psixolingvistik, kognitiv, lingvistik va metodik jihatlari keng o'rganilgan.

Chet tilida o'qishni o'rgatish bo'yicha dastlabki ilmiy qarashlarda o'qish asosan yozma matndagi lingvistik birliklarni dekodlash jarayoni sifatida talqin qilingan. Biroq zamonaviy tadqiqotlarda o'qish passiv qabul qilish emas, balki o'quvchining mavjud bilimlari, til tajribasi va matndagi yangi axborot o'rtasidagi faol o'zaro ta'sir jarayoni sifatida qaraladi. J. Greyb o'qishni tezkor va avtomatik so'z tanish, grammatik bilim, lug'at boyligi, matn tuzilishini anglash hamda umumiy mazmunni shakllantirish kabi bir nechta jarayonlarning o'zaro integratsiyasi sifatida izohlaydi. Uning tadqiqotlari o'qish kompetensiyasi faqat lug'at yoki grammatika bilimlari bilan cheklanmasligini, balki strategik va kognitiv ko'nikmalarni ham talab qilishini ko'rsatadi.

F. Smit tomonidan ilgari surilgan qarashlarda esa o'qish jarayonida o'quvchining oldingi bilimlari va tajribasi muhim o'rin egallashi ta'kidlanadi. O'quvchi matn shunchaki o'qib chiqmaydi, balki undagi axborotni avvaldan mavjud bo'lgan bilimlari

bilan bog'lab, mazmun yaratadi. Ushbu yondashuv keyinchalik schema theory — sxema nazariyasining rivojlanishiga zamin yaratdi. Sxema nazariyasiga ko'ra, matnni tushunish jarayoni o'quvchining lingvistik bilimlari bilan bir qatorda uning mavzu bo'yicha mavjud bilimlariga ham bog'liq.

R.C. Anderson va P. Pirsonning tadqiqotlarida sxema nazariyasining o'qib tushunish jarayonidagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqotchilarning fikricha, o'quvchining oldingi bilimlarini faollashtirish yangi axborotni tezroq anglash va uni uzoq muddatli xotirada saqlashga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan, chet tilida o'qishni o'rgatishda matnni o'qishdan oldingi bosqichda mavzu bo'yicha savollar berish, asosiy tushunchalarni aniqlash, taxmin qilish va assotsiativ mashqlardan foydalanish samarali metodik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

O'qish kompetensiyasini rivojlantirishda kognitiv jarayonlarning o'rni A. Kintsch tomonidan ishlab chiqilgan matnni tushunish modeli orqali ham yoritilgan. Ushbu yondashuvda o'quvchi matndan olingan alohida axborotlarni birlashtirib, matnning yaxlit mental modelini shakllantirishi ta'kidlanadi. Demak, samarali o'qish jarayonida o'quvchi asosiy va ikkilamchi axborotni farqlashi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashi, xulosa chiqarishi va muallifning asosiy g'oyasini anglay olishi kerak.

P. Urning til o'rgatish metodikasiga oid tadqiqotlarida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda matnning mazmuni, topshiriqlarning maqsadga muvofiqligi va o'quvchining til darajasi o'rtasidagi muvofiqlik muhimligi ko'rsatiladi. Muallif o'qish jarayonida umumiy mazmunni anglash (skimming), muayyan ma'lumotni topish (scanning), batafsil o'qish (reading for detail) va kontekstdan ma'no chiqarish kabi strategiyalarni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi zamonaviy communicative language teaching va task-based language teaching yondashuvlari doirasida ham keng tadqiq etilgan. Ushbu yondashuvlarda o'qish alohida, izolyatsiyalangan ko'nikma sifatida emas, balki tinglab tushunish, gapirish va yozish

bilan integratsiyalashgan holda rivojlantirilishi lozimligi qayd etiladi. O'quvchiga real hayotdagi kommunikativ vazifalarga yaqin topshiriqlar berilishi uning o'qishdan olgan axborotini amaliy faoliyatda qo'llash imkoniyatini oshiradi.

Shuningdek, J. Neyshnning tadqiqotlarida lug'at boyligi va o'qib tushunish o'rtasidagi uzviy bog'liqlik alohida ta'kidlanadi. Chet tilidagi matnni samarali tushunish uchun o'quvchi yetarli darajada so'z boyligiga ega bo'lishi kerak. Biroq faqat lug'at birliklarini yodlashning o'zi yetarli emas. So'zlarning kontekstdagi ma'nosini aniqlash, terminlarni sohaga oid bilimlar bilan bog'lash va yangi leksik birliklardan foydalanish ham o'qish kompetensiyasining muhim tarkibiy qismlaridir.

Bugungi kunda ESP (English for Specific Purposes) yo'nalishidagi tadqiqotlarda sohaga yo'naltirilgan o'qish kompetensiyasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. T. Dudli-Ivens va M. Jon tomonidan ishlab chiqilgan ESP konsepsiyasida chet tilini o'qitish mazmuni o'quvchining kelajakdagi kasbiy ehtiyojlari bilan bog'lanishi kerakligi ta'kidlanadi. Shu jihatdan, kimyo, tibbiyot, muhandislik, iqtisodiyot yoki pedagogika yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun umumiy mavzulardagi matnlardan tashqari, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga oid autentik ilmiy va professional matnlardan foydalanish muhimdir.

O'zbekistonda ham chet tilini o'qitish samaradorligini oshirish, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Mahalliy tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va talabaning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ushbu tadqiqotlar chet tilini o'rganishda talabaning faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va real kommunikativ vaziyatlarga tayyorlash zarurligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarining rivojlanishi chet tilida o'qishni o'rgatish metodikasiga ham yangi imkoniyatlarni olib

kirdi. Elektron matnlar, interaktiv platformalar, raqamli lug'atlar, adaptiv topshiriqlar va sun'iy intellektga asoslangan vositalar talabalarning individual ehtiyojlariga mos o'quv faoliyatini tashkil etish imkonini bermoqda. Bunday vositalardan foydalanish o'quvchining mustaqil ishlashini kuchaytirish bilan birga, matnni tahlil qilish, yangi so'zlarni o'zlashtirish va mazmunni qayta ishlash jarayonlarini individuallashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, chet tilida o'qish kompetensiyasi ko'p komponentli va murakkab hodisa bo'lib, uning shakllanishida lingvistik bilimlar bilan bir qatorda kognitiv, metakognitiv, strategik va kasbiy bilimlar ham muhim rol o'ynaydi. Mavjud tadqiqotlarda o'qish strategiyalari, lug'at boyligi, sxema nazariyasi, matnni tushunish va kommunikativ yondashuv masalalari yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, ularni zamonaviy raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va kasbiy yo'naltirilgan ta'lim bilan integratsiyalash masalasi yanada chuqur tadqiq etishni talab qiladi.

Shu sababli chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirishni zamonaviy mutaxassisning kasbiy rivojlanishi bilan bog'lash bugungi ta'lim jarayonining dolzarb ilmiy-metodik masalalaridan biridir. Ayniqsa, talabalarga o'z mutaxassisligi bo'yicha ingliz tilidagi autentik matnlarni o'qish, tahlil qilish, muhim axborotni ajratib olish, tanqidiy baholash va olingan bilimlarni kasbiy faoliyatda qo'llash imkoniyatini beruvchi integrativ metodikalarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Umuman olganda boshang'ich chet til ta'limida yakuniy amaliy maqsadi og'zaki nutq, ya'ni tinglab tushunish va gapirish kompetensiyalarini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish hisoblansa, oliy ta'limda chet tilda o'qish va yozuv kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida o'rgatiladi. Chunki bugungi fan va texnika taraqqiyotida ommaviy axborot vositalarining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Birgina ilmiy va ilmiy-ommabop nashrlarda yiliga minglab maqolalar e'lon qilinmoqda. Natijada jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi yosh avlodning nafaqat ona tilida o'qish savodxonligini, balki chet tilda ham o'qish kompetensiyasini rivojlantirish zarurligini

talab qilmoqda. Bundan tashqari, o'qish inson hayoti va uning mehnat faoliyatida anglash va muloqot vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. O'qish inson bilimini boyitadi, unga borliqni teranroq anglatadi, uning his-tuyg'u va irodasini tarbiyalaydi. Shu bilan birga o'qish inson uchun estetik zavq olish va shaxs sifatida shakllanish manbayidir.

Buning uchun asosli dalillar mavjud. Birinchidan, o'qish nutq faoliyat turi tinglab tushunish va gapirish nutq faoliyat turlariga nisbatan kommunikatsiyaning kengroq darajasiga ega. O'qish, ovqatlanish, uyqu, ish singari faoliyat, ma'naviy ozuqa olish vositasi bo'lishi lozim. Chunki ilmiy-texnika va boshqa axborotlar asosan o'qish orqali o'zlashtiriladi. Talabalar sohaviy matnlarni, matbuot xabarlarini o'qib, mutaxassislikka oid yangiliklar bilan yaqindan tanishadilar. Bu, ayniqsa, professional faoliyatda yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Masalan, "Scopus" va "Web of Science" ma'lumotlar bazasida indeksatsiyalangan pedagogikaga oid 50dan ziyod ilmiy-metodik jurnallarda yiliga 1000ga yaqin maqolalar e'lon qilinadi. Ushbu maqolalarni istalgan tilga tarjima qilish imkoni bor, albatta. Lekin sun'iy intellekt yordamida tarjima qilingan matnlar aslyatda ifodalangan fikr va mazmunni adekvat talqin qila olmaydi. Chet tilda e'lon qilingan ilmiy maqolalarning tarjima qilinishini tartibga soluvchi xalqaro normalarda belgilangan talablarga rioya qilish, xususan, mualliflarning roziligini olish muammosi ham bor. Chet tilda o'qish kompetensiyasini zaruriy darajada egallagan mutaxassis sohaga oid eng so'nggi yangilikdan o'z vaqtida xabardor bo'lish imkoniyatiga ega. Bu esa uning mutaxassis sifatidagi raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Xalq xo'jaligining har qanday sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassis sohaga oid yangiliklardan o'z vaqtida xabardor bo'lib turishi lozim, kasbiy o'sishi uchun zaruriy bilimlarni so'nggi nashr etilgan xorijiy manbalardan olib turishi lozim. Ingliz tilida o'qish kompetensiyasiga ega bo'lmagan mutaxassis, ayniqsa, u ingliz tilida muloqot qilinadigan tabiiy muhitda yashamayotgan bo'lsa, sohada yaratilgan kashfiyotlar, erishilgan yutuqlar va

yangiliklardan bahramand bo'lishning chegaralangan imkoniyati bilan kifoyalanishga majbur bo'ladi.

Ikkinchidan, aksariyat insonlarda ko'z analizatori, ya'ni vizual kanal axborotni qabul qilishda eshitish kanaliga qaraganda samaraliroq ishlaydi. Shuning uchun vizual taqdimotdagi, ya'ni bosma matn holatida taqdim etilgan verbal ifodalar yuqori samaradorlik bilan idrok etiladi va natijador talqin etiladi. Inson bosh miya katta yarim sharining maxsus qobiq (korteks)ida proeksion umumiy sezgir (parietal), vizual (oksipital) va eshitish (temporal) sohalari mavjud. Xuddi shunday, oldingi markaziy girusdan boshlanib, orqa miya oldingi shoxlariga yaqinlashib, mushaklarga motor impulslerini o'tkazadigan tolalar ham mavjud. Bu tolalar miyaning motor yoki piramidal traktini tashkil qiladi va ko'z orqali qabul qilingan axborotni miyaning ichki qobig'idagi xotira funksiyasini faollashtiradi.

Uchinchidan, fiziologiya fani ma'lumotlariga ko'ra ko'z analizatori, ya'ni ko'ruv kanali orqali qabul qilingan axborot eshituv kanali orqali qabul qilingan axborotdan xotirada 16 foiz ko'proq saqlanadi. Bu ma'lum darajada o'qishning tinglashga nisbatan foydaliroq ekanligini isbotlaydi. Shunday qilib, o'qish tegishli bilim sohasidagi mazmunni kengroq qamrab olish, vaqtni tejash va stressni kamaytirish uchun qulay imkoniyat taqdim etadi.

To'rtinchidan, chet tilda o'qish axborotni olish uchun sarflanadigan vaqt va mablag'ni tejaydi. Yozma matn holatidagi sohaga oid autentik materiallar, audio materiallarga nisbatan kengroq tarqalgan va ularni tasarruf etish qiyin emas. Chunki ularning kichik hajmda bo'lishi tezroq tarqalishni hamda kengroq ommalashishni ta'minlaydi. Masalan, 10 sahifali ilmiy maqola pdf shaklda saqlanganda 0.5 mb bo'lsa, mp3 shaklda saqlanganda 10 mb bo'ladi. Shuningdek, axborot yozma matnda uzoqroq, sifatliroq va ishonchliroq saqlanadi.

Beshinchidan, yozuvda ifodalangan fikr statik holatda bo'lsa, og'zaki ifodalangan fikr dinamik holatda bo'ladi. Bu esa o'qishni o'rgatish jarayonining stressdan holi

vaziyatda va nisbatan osonroq kechishini ta'minlaydi. Matn bilan ishlayotganda talaba tezlikni o'zi belgilaydi va axborotni qabul qilinishidagi oqim tezligi ustidan nazorat o'rnatadi, ya'ni nutq o'qimini boshqarib turadi. Bundan tashqari zarurat bo'lganda va fikrni teranroq anglash maqsadida matnni yoki uning ma'lum bir qismini takroriy o'qishi ham mumkin. Tabiiy muloqotdagi nutq oqimini esa nazorat qilib bo'lmaydi. Ma'lumki, o'gzaki muloqot ikki tomondan boshqariladigan jarayon bo'lsa, yozma muloqot bir tomondan boshqariladigan jarayondir. Bu xususiyat ham o'qishni o'rgatishni osonlashtiradi. Chunki yozuvda ifodalanishi maqsad qilingan fikr uning sohibi tomonidan maxsus rejalashtiriladi. Ya'ni matn yaratuvchi uning oson va yengil o'qilishini va oqibatda adekvat tushunilishini ta'minlash majburiyatini o'z zimmasiga oladi. Bunda fikr yoki axborot sohibi mutolaachining xos xususiyatlarini, masalan, tafakkur saviyasini, savodxonlik darajasini va mavzuga oid tayanch bilimga egaligini inobatga oladi va matnni qiyinchiliklarsiz o'qilishi uchun g'amxo'rlik qiladi. Shunday qilib, yozma matnda mazmun va shakl avvaldan metodik tayyorlangan bo'lsa, audio matnda bunday tadbirlar amalga oshirilmaydi. Audio matnda tasodifan paydo bo'lgan fikr ifodalangan bo'ladi va unda resepiyent, ya'ni qabul qiluvchining xos xususiyatlarini inobatga olishga vaqt bo'lmaydi. Asosiy e'tibor fikrni tezroq va ixchamroq ifodalashga qaratiladi. Yuqoridagi faktlar shundan dalolat beradiki, o'qib tushunishni o'rgatish tinglab tushunishni o'rgatishdan osonroq ekan.

Oltinchidan, o'qish kompetensiyasining belgilangan darajada egallanganligi talabalarga nafaqat zaruriy axborotni ajratib olish imkonini, balki boshqa nutq faoliyat turlari bo'yicha kompetensiyalarni egallashlariga ham yordam beradi. Shuningdek, tilga oid kompetensiyalarning egallanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, ovoz chiqarib o'qish talabalarning talaffuz kompetensiyasini rivojlantirsa, ovoz chiqarmay o'qish talabalarga leksika va grammatikaga oid til materialini mustaqil fahmlab o'rganish imkoniyatini yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, chet tilida o'qish kompetensiyasi zamonaviy mutaxassisning nafaqat til kompetensiyasini, balki uning kasbiy, kognitiv va axborot kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta'lim jarayonida talabaning o'z mutaxassisligiga oid xorijiy manbalarni mustaqil o'qishi, ulardan zarur axborotni izlab topishi, mazmunini tahlil qilishi va amaliy faoliyatida qo'llashi uning kelajakdagi kasbiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari o'qish kompetensiyasining asosiy afzalliklaridan biri talabaning mustaqil axborot olish imkoniyatini kengaytirishi ekanligini ko'rsatadi. Zamonaviy ilm-fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi natijasida yangi bilimlar, ilmiy maqolalar, metodik qo'llanmalar va kasbiy axborotlarning katta qismi xorijiy tillarda, ayniqsa ingliz tilida e'lon qilinmoqda. Shu sababli chet tilida o'qish kompetensiyasiga ega bo'lgan mutaxassis axborotni tarjima yoki vositachi orqali emas, balki bevosita birlamchi manbadan olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa axborotning mazmunini to'liqroq anglash, muallifning ilmiy pozitsiyasini to'g'ri talqin qilish va yangi bilimlarni tezroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalariga ko'ra, o'qish kompetensiyasi kasbiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Talaba o'z sohasi bo'yicha ingliz tilidagi ilmiy maqolalarni, monografiyalarni, konferensiya materiallarini, elektron resurslarni va professional hujjatlarni o'qish orqali mutaxassislikka oid terminologiyani o'zlashtiradi. Natijada uning nafaqat lug'at boyligi, balki kasbiy tushunchalarni ingliz tilida anglash va ular bilan ishlash qobiliyati ham rivojlanadi. Bu jarayon ayniqsa pedagogika, tibbiyot, muhandislik, axborot texnologiyalari, iqtisodiyot va boshqa fan sohalarida katta ahamiyatga ega.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandi: o'qish kompetensiyasi boshqa nutq faoliyati turlarining rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Muntazam mutolaa qilish orqali talaba yangi so'z va iboralarni tabiiy kontekstda o'zlashtiradi, grammatik konstruksiyalarning amaliy qo'llanishini kuzatadi hamda yozma va og'zaki

nutq uchun zarur bo'lgan til materiallarini jamlaydi. Shu nuqtayi nazardan, o'qish mustaqil kompetensiya bo'lish bilan birga, tinglab tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi muhim manba sifatida ham xizmat qiladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'qish jarayonining samaradorligi talabaning matn bilan ishlash strategiyalarini egallaganlik darajasiga ham bog'liq. Xususan, matnning umumiy mazmunini aniqlash, muayyan ma'lumotni izlab topish, asosiy va ikkilamchi fikrlarni farqlash, kontekst asosida noma'lum so'z ma'nosini aniqlash, xulosa chiqarish va muallif pozitsiyasini baholash kabi strategiyalarni shakllantirish o'qib tushunish sifatini oshiradi. Demak, o'qitish jarayonida faqat matnni o'qitish emas, balki qanday o'qish kerakligini o'rgatish ham muhim metodik vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotda ko'rib chiqilgan nazariy va metodik qarashlar shuni ko'rsatadiki, talabaning oldingi bilimlari ham o'qib tushunish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Agar o'quvchi matn mavzusi bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lsa, yangi axborotni mavjud bilimlari bilan bog'lash va uning mazmunini anglash osonlashadi. Shu sababli o'qishdan oldingi bosqichda mavzuga oid tayanch bilimlarni faollashtirish, asosiy terminlarni tushuntirish, sarlavha asosida mazmunni taxmin qilish va muammoli savollar berish kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, autentik va sohaga yo'naltirilgan matnlardan foydalanish o'qish kompetensiyasini rivojlantirishda samarali natija berishi aniqlandi. Umumiy mavzulardagi matnlar bilan bir qatorda talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga bevosita aloqador ilmiy va professional materiallarning qo'llanilishi ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Masalan, kimyo yo'nalishidagi talabalar uchun kimyoviy jarayonlar, laboratoriya ishlari, yangi kashfiyotlar yoki ekologik muammolarga oid ingliz tilidagi matnlardan foydalanish umumiy ingliz tili materiallariga nisbatan kasbiy ehtiyoj bilan kuchliroq bog'lanadi.

Muhokama natijalari o'qishning yana bir muhim xususiyati — axborotni qabul qilish tezligini boshqarish imkoniyati ekanligini ko'rsatadi. Yozma matn bilan ishlashda

talaba o'zining individual o'qish tezligini belgilashi, murakkab qismlarni qayta o'qishi, muhim ma'lumotlarni belgilashi va zarur hollarda lug'at yoki boshqa yordamchi manbalardan foydalanishi mumkin. Bu xususiyat ayniqsa chet tilini o'rganayotgan talabalar uchun muhimdir. Chunki ular matnni o'z imkoniyatlari va tayyorgarlik darajasiga mos ravishda o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bundan tashqari, raqamli ta'lim vositalarining rivojlanishi o'qish kompetensiyasini shakllantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Elektron kitoblar, ilmiy ma'lumotlar bazalari, raqamli lug'atlar, onlayn maqolalar va sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalari talabalarning mustaqil o'qish faoliyatini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Biroq bunday vositalardan foydalanishda talabaning manba ishonchligini baholash, mualliflik huquqiga rioya qilish, axborotni tanqidiy tahlil qilish va tarjima vositalariga haddan tashqari bog'lanib qolmaslik ko'nikmalarini ham shakllantirish zarur.

Shu bilan birga, o'qish kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, talabalarning lug'at boyligi yetarli emasligi, sohaga oid terminlarning murakkabligi, matnlarning sintaktik va mazmuniy jihatdan murakkabligi, o'qish strategiyalarining yetarlicha shakllanmaganligi o'qib tushunish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi matn tanlashda talabaning til darajasi, mutaxassisligi, mavjud bilimlari va kasbiy ehtiyojlarini hisobga olishi lozim.

Umuman olganda, natijalar chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy mutaxassisning kasbiy rivojlanishi, mustaqil ta'lim olishi va xalqaro ilmiy-axborot makoniga integratsiyalashuvi uchun muhim shartlardan biri ekanligini ko'rsatadi. O'qish orqali talaba yangi ilmiy va kasbiy axborotni o'zlashtiradi, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, sohaga oid terminologik bazasini kengaytiradi hamda o'z kasbiy bilimlarini muntazam yangilab borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'limda chet tilini o'qitish jarayonida o'qish kompetensiyasini umumiy til ko'nikmasi sifatida emas, balki talabaning kelajakdagi

kasbiy faoliyatini ta'minlovchi funksional kompetensiya sifatida shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bunda integrativ yondashuv, sohaga yo'naltirilgan autentik materiallar, o'qish strategiyalarini bosqichma-bosqich shakllantirish, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish hamda mustaqil ta'lim topshiriqlarini tashkil etish muhim metodik shartlar sifatida belgilanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish talabalarning nafaqat til bilimlarini, balki kasbiy va ilmiy salohiyatini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Chet tilidagi ilmiy maqolalar, darsliklar, elektron resurslar va boshqa autentik materiallarni mustaqil o'qib tushunish talabalarga sohaga oid yangi bilim va ma'lumotlarni tezkor ravishda egallash imkonini beradi.

O'qish jarayonida talaba axborotni o'ziga qulay tezlikda qabul qiladi, tushunmagan qismlarini qayta o'qiydi va kerakli ma'lumotni ajratib oladi. Bu esa o'qishni tinglab tushunishga nisbatan qulay va boshqariladigan jarayonga aylantiradi. Shuningdek, o'qish orqali talabalarning lug'at boyligi, grammatik bilimlari, talaffuzi, mustaqil fikrlashi va boshqa nutq faoliyati kompetensiyalari ham rivojlanadi.

Shu sababli oliy ta'limda chet tilini o'qitishda o'qish kompetensiyasiga alohida e'tibor qaratish, sohaga oid autentik matnlardan samarali foydalanish va talabalarning mustaqil mutolaa qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhimdir. Natijada chet tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy mutaxassisning kasbiy rivojlanishi, ilmiy axborotdan samarali foydalanishi va mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Jalolov J.J., Irisqulov M.T. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun ingliz tili o'quv dasturi. – Xalq ta'limi. – №4 – Toshkent, 2013. – 44 b.
2. Демьяненко М.Я., Лазаренко К.А., Кислая С.В. Основы общей методики обучения иностранным языкам. – Киев: Вища школа, 2012. – С. 78-80.
3. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков: Учеб. пособие для филол. фак. вузов. – Москва: Высшая школа, 2001. – С. 97.

4. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / 8-е изд., стер. – Москва: Академия, 2013. – С. 28.
5. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: пособие для учителя — Москва: Просвещение, 2003. — С. 123.
6. Edgar M.A. Teaching second/foreign language literacy to school-age learners – Boston: National Geographic Learning, 2019. – P. 154-170.
7. Anderson N. Developing engaged second language readers – Boston: HEINLE CENGAGE learning, 2019. – P. 170-189.